

A rendszerváltás gondjai A magyar tapasztalat

*Dilemmas of transition / The Hungarian experience. Ed.: Braun, Aurel – Barany, Zoltan, Lanham and Littlefield
Publ. New York – Oxford. 1999. 349 p.*

A közép-európai politikai rendszerváltás után elemzésre váró kérdések:

Mi a várt haszon mérlege? Hogyan állapítható ez meg? Milyenek a rendszerváltás kilátásai? Megfelelő alanya-e Magyarország, Lengyelország és a Cseh Köztársaság az államosításra a posztkommunista váltás elemzésére, vagy ezek inkább egyedi esetek?

A posztkommunista államok valóban kénytelenek szembenézni néhány egymással összefonódó dilemmával. A politikai és gazdasági haladásnak olyan egyedi lehetőségei vannak az integrációra és olyan új biztonsági szerkezetekre, melyek bizalmat keltenek a világ minden táján. Mégis, el lehet-e kerülni a veszélyeket?

Mindenhol a posztkommunista világban jelen van az a kockázat, ami a demokrácia erői és a piac-megvalósítás hívei között egymás felfogását ellenző ütközésekből fakad. Így változik a politikai rendszer. Ez formailag hasonlít a demokráciára, de tartalmában nem. Előfordulhat, hogy ezek az országok a harmadik világ mocsarába süllyednek, ahol eredménytelen viták során kialakul egy hibrid kombináció, amely az autoritárius tradíciókra épül, valamint ezt az amerikai és a nyugat-európai társadalomfordító elemek tarkítják. Így ez a politikai rendszer valódi demokrácia helyett „demokratoidis” lesz. Ilyen esetekben az állam vezetői úgy tesznek, mintha demokrácia lenne, de a valóságban a létrejött konstrukció nem is az.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a posztkommunista országok olyan évtizedekig tartó politikai rendszertől szabadultak meg, amelyben a populista szemlélet a gazdaságot a tolvajlással tette egyenlővé. A Cseh Köztársaságban a törvényesség meglehetősen erős eróziója nemcsak azonnali politikai válságot okozott, hanem akadályozta a kormányt az átalakítás folytatásában. A korrupció Magyarországon is könnyen oda vezethet, hogy az emberek egyenlőnek tekintik a demokráciát a tisztességtelen fosztogatással. Magyarország már szenved a szegények és gazdagok között növekvő különbség miatt, mert a lakosság 20–30 százaléka él létminimum alatt. Korrupció, cinizmus és ellenségeskedés könnyen játszanak olyan demagógok kezére, mint Torgyán. Az ő Független Kisgazda Pártja 1998-ban 48 mandátumot szerzett a választásokon és így jutott a FIDESZ-MPP (148 mandátum) jobbközép térséghez. Viszonzásul több minisztert jelölhetett bársonyszékbe. Ha Torgyán nem moderálja szélsőséges nézeteit, ő és pártja jelentős mértékű károkat okoz a demokrácia fejlődésének.

A kisebbségek helyzete (különösen a romáké) és a szomszédos országokhoz fűződő viszony mint befolyásoló tényező jelentkezik a mindennapi politikában is. A szélsőséges nacionalizmus párhuzamba állítható a fundamentalista veszélyekkel. Populista szövegek a viktimológiának új megjelenési formáját jelölik meg: „áldozati többség”, ami jelzi a szükséges önmérséklet hiányát. Ha az etnikailag homogénnek mondható Magyarországon a magas fokot elérő ultranacionalizmus veszélye ilyen előnyös politikai és gazdasági sikerekhez vezetett, akkor milyen nagy lehet a veszély olyan országok esetében, amelyek lemaradtak a rendszerváltásban?

Rendszerváltás kényszerítő okok nélkül nehezen képzelhető el. A regnáló rezsim általában külső vagy belső nyomásra megroppan. A roppanás magába foglalja a dekompressziót vagy az államapparátus súlyos elgyengülését, különös tekintettel a hadseregre és a rendőri erőkre. A legtöbb rendszerváltást társadalmi elit állhatatossága vagy szétesése

befolyásolja. A csehszlovák kommunista rezsim 1989 novemberében 10 nap alatt összeomlott, ennél valamivel rövidebb idő volt szükséges az NDK felborulásához. Az események gyorsaságát a magyar fejlemények is fokozták. Végrehajtásuk pedig a magyar és lengyel rendszerváltás nyomán következhetett be. A szovjet rezsim 1991-es széthullását, valamint a jugoszláv állam destabilizálódását 1990–1991-ben kevésbé befolyásolták külső körülmények. A szovjet és jugoszláv eseményeket etnonacionalista erők indították és mozgatták mindvégig.

Magyarország esete a rendszerváltások folyamatában egyedülálló, mert már 20 évvel korábban, 1970-ben megkezdődött, és ez idő alatt, bár lojális maradt a keleti szövetségi rendszerben, többet tett a környező országok által elemzett új gazdasági mechanizmus meggyökereztetéséért, mint a Szovjetunió szavakban és kijelentésekben (peresztrojka stb.). Folyamatosan bővült a kelet–nyugati kereskedelem, ami magával hozta a politikai rendszer fellazulását, s ez végül 1989-ben a „vasfüggöny” lehullását eredményezte.

A magyar esettel azért érdemes foglalkozni, mert összehasonlítási alap lehet a többi szocialista állam rendszerváltásának elemzéséhez.

A kelet-európai államoknak sikerült leválniuk a kommunista szövetségi rendszerről, demokratikus politikai, gazdasági rendszerváltást hajtottak végre. Nem tökéletesek ezek az új demokráciák, törekenyek még, de működnek, dolgoznak a demokrácia fényesre polírozott felszíne alatt úgy, ahogy tudnak.

A parlamentekben és azon kívül éles belpolitikai csatákat vívnak, de ez nem idegen a több száz éve működő nyugati demokráciáktól sem, ahol jó és megalapozott politikai rendszereken belül is fel-felbukkannak Jean-Marie Le Pen, Franz Schonhuber és David Dake-szerű politikusok. A klasszikus demokráciákban is vannak kormányválságok és korrupciók. A kelet-európai demokráciák viszont alig egy évtizedesek.

Ami Magyarországot illeti, ott szervezett szocioökonómikus átalakuláson alapuló rendszerváltás ment végbe a korabeli elit interaktív vezetésével, hosszabb – több évig tartó – időn keresztül, intézményi adaptációkkal, gazdasági modernizációval, társadalmi differenciálásokkal és értékrendváltással.

Az út, amely a protopluralizmus intézményétől a parlamentáris demokráciához, az első és másod-gazdaságtól a piacgazdasáig, az új középosztálytól a feltörekvő civil, polgári társadalomig és a „homo Kádáricus” legvidámabb barakkjától a bevásárlóközpontokat nézegetőkig vezet, még építés alatt áll.

A nagyarányú politikai változásokat az elmúlt negyven év olyan markáns eseményei segítették elő, mint az 1956-os forradalom, az új gazdasági mechanizmus, majd az 1989-es politikai kerekasztal-konferencia. A politikai elit kereste az új legitimitációt és az új modus vivendit.

Külső és belső szocioökonómikus és pszichológiai nyomásra főleg gazdasági téren valósult meg rövid idő alatt az „új demokráciá”-nak három irányelve: a demokratizálódás, a piacgazdaság bevezetése és a jogrendszer átalakítása.

Az intézményes változások visszafordíthatatlanok. Az emberek gondolkodásában mélyek a gyökerei a szabad vállalkozásnak, ez a terület fogja a gazdasági potenciál nagyobbik részét kitenni. Ugyanakkor bár a lakosság nem elégedett az alkalmatlan politikusokkal és az otromba politikával, mert hisz a demokráciában is ízlése szerint választ pártot és képviselőt.

A demokrácia stabilitását az Alkotmánybíróság gondolzza. Formái és határozatai különböző alakot öltenek a világ számos országában (ld. Norvégia, Lengyelország és a latin-amerikai országok esetét). A magyar Alkotmánybíróság hivatásszerűen védi az állampolgárok szociális jogait, az emberi és állampolgári jogokat. Az Alkotmánybíróság mű-

ködedi elvét, erejét a kerekasztal-megállapodás útján létrejött politikai alku teremtette meg és tartja fenn.

Európai és latin-amerikai példák azt mutatják, hogy inhomogén értelmiség összefogása csak ritkán fordul elő. A magyar értelmiség végig valami ilyesmit valósított meg, de az 1989-es váltás az állami szocializmus alapján jött létre. Megvalósításához a fokozatos változás gyakorlata volt a kulcs, melynek gyökerei a magyar múltba nyúlnak vissza.

Magyarország központi földrajzi helyzetét Kelet-Közép-Európában hét szomszédja határozza meg, és ritka a jó szomszéd. Bizalmatlanság, rivalizálás jellemző a kapcsolatokra. Tetézi a kapcsolatok nehézségét a magyar kisebbség kritikus helyzete a szomszédos országokban.

A térségben Bulgária kivételével, ahol a török népesség áttelepült Törökországba, Magyarország szenvedte el a legnagyobb népességcsökkenést: a lakosság 1989-ben 10,5 millió volt, 1996-ban csak 10,1 millió.

A populáción belül a roma kisebbség lélekszáma mintegy 500 ezerre tehető. A szomszéd országokban élő magyar kisebbség körében magasabb a relatív népszaporulat, mint az anyaországban. A népességcsökkenés békeidőben új jelenségnek számít Európában. Magyarország kisebbségvédelmi politikája összefügg a határokon túl élő magyarok védelmének, támogatásának ügyével. Trianon elfelejtethetetlen döntései provokálták a két háború közötti revizionizmust. – Míg Magyarország számára Trianon nemzeti tragédiát jelent a térség más országainak, a cseheknek, szlovákoknak, délszlávoknak történelmi lehetőséget jelentett az államiság megteremtésére, illetve bővítésére. Az etnikai kisebbség és a biztonság kapcsolata Magyarországot is érinti, habár a demográfiai adatoknak sokkal mélyebb a jelentőségük, mint ezek kölcsönhatása. Magyarország és szomszédai bizonytalanok és kölcsönösen bizalmatlanok egymás iránt. Csurka izgató hatású demagóg beszédei nem találták meg a hangot a magyarországi többség felé sem. Románia sem marad el ilyen megnyilvánulások terén, különösen érvényes ez a Nagy-Románia Párt megnyilvánulásaira. Szlovákiában Mečiar viszi a magyarelleses prímet. Horn és Mečiar ugyan aláírták az alapszerződést 1996-ban, de ez nem javította a magyar kisebbség helyzetét. Magyarország NATO-tagsága sem befolyásolja a magyar kisebbség sorsát a szomszédos országokban; sem jobb, sem rosszabb nem lett ettől. Az alapszerződések tartalmazzák az emberi- és kisebbségi jogokat védő szakaszokat, de ennek végrehajtását az egyes országok sajátos módon, eltérően értelmezik. A kolozsvári polgármester, Funar például az alapszerződés aláírásának napját, szeptember 16-át a „gyász” napjának nyilvánította.

Magyarország és közép-európai szomszédai számára még nem egyértelmű a „demokratikus béke” előnye, jótéteménye, melyben biztonság és megelégedés találkoznak. Etnikum és politika majdnem minden országban összefonódik. A heterogén népesség léte önmagában elegendő arra, hogy államon belül vagy kívül ütközések okozójának nyilvánítsák.

Ugyanakkor Kelet- és Délkelet-Európában ugyan jelen van az etnikai feszültség, de ez nem olyan mértékű, hogy konfliktust okozzon. Magyarország és szomszédai részére a nacionalizmus előtérbe kerülése veszélyes lehet. Amikor a kisebbségi identitás magában foglalja a nacionalizmust, etnonacionalizmussá válik, amit a szélsőségesek és demagógok táplálnak.

Sokat írtak 1989 óta a nacionalizmus feléledéséről Kelet-Európában és a világ más régióiban. Ezek az írások általában túloznak, de bizonyos térségben, pl. Szerbiában etnikai indíttatású fegyveres konfliktus kirobbanását nem lehet kizárni. A Balkán és a Kaukázus keveredett népességének vallása, nyelve mindaddig megférte békében egymással, amíg erős központi hatalom ellenőrzése alatt álltak. Belső ellenőrzés, külső fenyegetés azon-

ban féken és egyensúlyban tartja az indulatokat. Ez a megfigyelés vezetett ahhoz a megállapításhoz, hogy a politikai bizonytalanság konfliktusokat eredményezhetnek, melyekbe bekapcsolódnak a kisebbségek is.

Demagógok érvrendszerében a kisebbség mindig veszélyt jelent. Magyarország poszt-kommunista politikai rendszere semlegesítette azokat a személyeket és csoportokat, melyek a kisebbségi ügyeket erőszakosan kezelték volna. Sem az MDF, sem az MSZP nem engedte érvényesülni a szélsőséges elemeket. Bár az 1990-es évek elején Antall József hajlott némileg a nacionalista vonal felé, amikor kijelentette, hogy léleekben 15 millió magyar miniszterelnöke. A Horn-kormány a magyar–magyar találkozáson 1998-ban támogatta a szomszédos országokban élő magyar kisebbség önkormányzatát és autonómia iránti törekvéseit.

Magyarország köteleességszerű törekvése, függetlenül attól, melyik párt van kormányon, hogy biztonságot teremtsen a térségben, amit a NATO kollektív biztonsági proklamációja erősít. Ez a biztonság teszi lehetővé, hogy a térségben egyik népcsoport sem fordulhat szembe erőszakkal a másik ellen.

Kádár József

Kínai bevándorlók a Cseh Köztársaságban

*Moore, Markéta – Tubilewicz, Czesław: Chinese Migrants in the Czech Republic.
= Asian Survey, 41. vol. 2001. 4. no. 610–628. p.*

Tíz évvel a legújabbkori kelet-közép-európai kínai bevándorlást követően tulajdonképpen egyetlen komoly elemzés született rájuk vonatkozóan: Nyíri Pál publikált angolul egy könyvet 1999-ben Aldershotban. Ez főleg a magyarországi helyzettel foglalkozik (New Chinese Migrants in Europe : The Case of the Chinese Community in Hungary). A jelen tanulmány szerzői szociológusok, hong kongi egyetemeken dolgoznak. Céljuk volt, hogy általánosságban vázolják a kínai bevándorlást Európa középső részére, hogy megértsék a bevándorlók indítékait és üzleti stratégiájukat, hogy megvizsgálják a kínai közösség helyzetét a Cseh Köztársaságban, hogy azonosítsák a Kínából érkezettek és a befogadó cseh társadalom közötti kölcsönös kapcsolatok mibenlétét, illetve, hogy gazdasági-politikai szempontból valamiféle következtetést vonjanak le a jövőre vonatkozóan.

A jelenlegi bevándorlás akadály nélkül történik, lévén, hogy a Cseh Köztársaságnak nincs bevándorlás-politikai elképzelése a kínaiakra vonatkozóan. A cseheknek az Európai Unióba való felvételéig valószínűleg hasonló marad a helyzet. Georg Simmeltől kölcsönözve a fogalmat, a kínaiak „idegenek” maradnak eredetük és kultúrájuk vonatkozásában, egyszerre élnek közel és mégis távol a társadalom többségétől. A kínaiak függetlenek az országtól, amelyben távozásukig élnek; metaforikus értelemben a helytől függetlenek.

A Kína és Közép-Európa közötti hivatalos kapcsolatok igazából csak az 1980-as években kezdődtek meg. Magyarország – elsőként a térségben – 1988-ban kétoldalú szerződést kötött Kínával, és vízummentes érkezést ajánlott fel minden kínai állampolgárnak. A sikeres magyar–kínai csúcstárgyalásokat követően hamarosan mintegy 45 ezer kínai jött Magyarországra, és egy részük itt is maradt. Az ún. „magyar láz” több, egymást követő hullámban is kitört. Csak 1991 második felében kezdtek a magyar hatóságok valamiféle szigorítási elven gondolkodni, melynek eredményeképp a rákövetkező év áprili-